

# Regionalne različitosti i problemi kretanja stanovništva Hrvatske 1948–1991.

Mladen Ante Friganović\*

i

Dražen Živić\*\*

Raščlanjuje se opća naseljenost i promjene u broju stanovništva Hrvatske, njezinih glavnih regionalnih sastavnica i manjih prostornih jedinica u razdoblju 1948–1991. Ustanovljen je i objašnjen vrlo spori i regionalno različiti rast i starenje sastava pučanstva, te ruralno-urbana polarizacija. Jasno se naziru tegobe što proističu iz toga u općem gospodarskom razvoju zemlje i njezinih dijelova.

**Cljučne riječi:** Hrvatska, stanovništvo, promjene broja, dobno-spolni sastav, regionalne razlike stanovništva (gradskih i seoskih naselja).

## **Regional Differences and Problems of Population Development in Croatia 1948–1991**

An analysis was carried out of general population density and changes in number of the population in Croatia; the regional components and smaller territorial units in the period 1948 to 1991.

A very slow and regionally different growth and aging of the population was determined, and also rural-urban polarization. The consequent difficulties which reflect on the country's economic growth are evident.

**Key Words:** Croatia, population, changes in numbers, age-sex structure, regional differences in population (urban and rural settlements).

## UVOD

Hrvatska je prostor različita kretanja pučanstva i nastanjenosti u daljoj i bližoj prošlosti. Isto je tako i danas. Kao zemlja na raspuću ili u križištu triju europskih sastavnica (srednjeg Podunavlja, sjevernog Mediterana i zapadnog Balkana), Hrvatska baštini dijelove njihovih svojstava. Ta se svojstva prožimlju u njezinu populacijskom entitetu. U toj se cjelovitosti Hrvatske razlikuju njezine veće i manje prostorne sastavnice, gustoćom naseljenosti, mijeni broja i sastava stanovništva. I sve se to, dakako, zrcali u njihovom društvenom, gospodarskom i kulturnom obilježju (panonsko, dinarsko i jadransko područje).

\* Dr., red. prof., Geografski odjel, Prirodoslovno-matematički fakultet, Marulićev trg 19, 41000 Zagreb, Hrvatska.

\*\* Znanstveni novak, Institut za primjenjena društvena istraživanja, Marulićev trg 19, 41000 Zagreb, Hrvatska.

Znakovit je i značajan raspon u kretanju stanovništva u pojedinim manjim prostornim jedinicama (županijama, općinama), te u urbanim i ruralnim krajevima (gradskim i ostalim naseljima). U temelju je svega toga neprijeporan utjecaj zemljopisnih posebnosti zemlje; mora kao višestrukog modifikatora života, krša kao geomorfološkog fenomena i plodne ravnice kao čimbenika ratarske civilizacije. Prema tome su more, planina i ravnica zemljopisno trojstvo i prirodna podloga života na međašu srednjoeuropske, sredozemne i balkanske civilizacije. Te su civilizacije prožimale i prožimlju život, ljude i društvo na tlu Hrvatske. Prožimali su ih, nažalost, i mnogi ratovi, etničke i vjerske razlike (katoličanstvo, pravoslavlje i muslimanstvo), te geopolitičke konstelacije (ne)moćnih susjeda.

Kraj demografskog prijelaza (demografska tranzicija s visokih na niske stope nataliteta i mortaliteta) pučanstvo Hrvatske doživljava 70-ih godina 20. stoljeća. Početkom se 90-ih, u posttranzicijskoj Hrvatskoj manje ljudi rodilo nego što je umrlo, pa je prirodni priraštaj negativan (RH: 1990. -0,3; 1991. -0,6; 1992. -1,0 na tisuću stanovnika), Statistički ljetopis RH 1993, DZSRH, Zagreb, 1993). Time su uzdrmani temelji prirodne obnove (reprodukcije) stanovništva, pa je društveno planiranje pozitivnog rasta stanovništva, zaista, postalo neodgodiva nužnost.

Prosječno vrlo niska razina prirodne reprodukcije pučanstva Hrvatske rezultanta je regionalnih razlika, te razlika između sela i grada. Negativan je trend prirodnog kretanja (priraštaja) stanovništva pojačan i stradanjem u domovinskom ratu 1991-1992, kojim je pogoršano, gospodarsko stanje, smanjena razina življenja, te sputana želja i mogućnosti za učinkovitijim obnavljanjem pučanstva. Tako su se neki dijelovi Hrvatske našli u izrazitom depopulacijskom trendu i s vrlo lošim starosnim sastavom stanovništva. Time su okrnjeni temelji njihove biološke obnove i društveno-gospodarskog opstanka, pa se pitamo: »Što i kako dalje?«

### PROMJENA BROJA STANOVNIKA 1981-1991.

U međupopisnom razdoblju 1981-1991. od ukupno 115 starih općina u Hrvatskoj, 52 su imale smanjenje broja stanovnika. Ako se veći gradovi, gradovi s dvjema ili više općina (Split i Zagreb primjerice) uzmu kao dvije zasebne cjeline, onda bi bilo 100 općina, od kojih je polovina u međupopisnom razdoblju 1981-1991. imala smanjenje broja stanovnika. U usporedbi s ranijim međupopisnim razdobljem (1971-1981) proces je gotovo istovjetan. Prema tome, opći je trend mijene pučanstva Hrvatske negativan, a razlike su između pojedinih prostornih sastavnica zemlje, te između seoskih i gradskih područja sve znakovitije (Friganović, M., 1992). (Tab. 1.)

U proteklih se tridesetak godina opaža usporavanje rasta stanovništva, kao rezultanta izrazitih razlika i nejednakosti kretanja u pojedinim dijelovima zemlje. Sve je to, zapravo, demografski pokazatelj (izraz) društvenih, gospodarskih, pa i političkih kretanja u zemlji; (1961 - 1971. god. rast je stanovništva bio +6 %, 1971-1981. god. +4 % i 1981-1991. god. +3,5 %)

Stopa je porasta stanovništva u posljednjem međupopisnom razdoblju najmanja, a regionalne razlike najveće. U tome se zrcale različiti utjecaji zemljopisnih temelja, gospodarskih mogućnosti i opće društvene (ne)razvije-

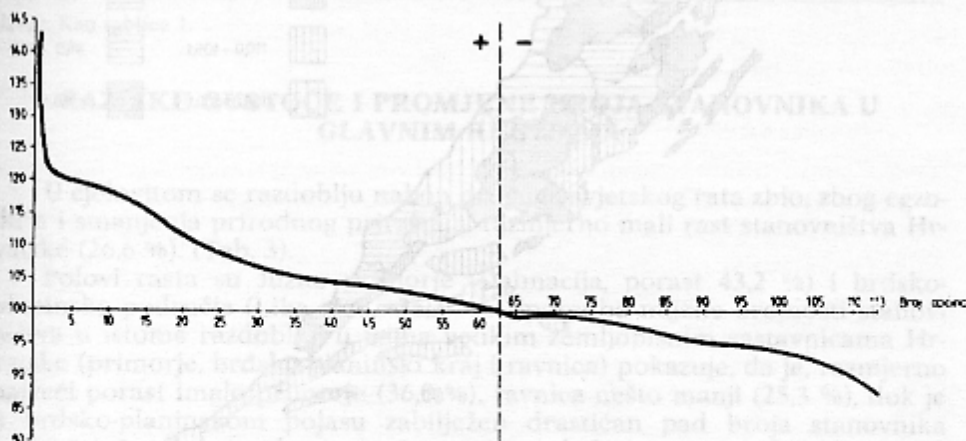
Tab. 1. Pučanstvo Hrvatske i bivših zajednica općina 1948–1991.

|                               | 1948.   | 1953.   | 1961.   | 1971.   | 1981.   | 1991.   |
|-------------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|
| Hrvatska                      | 3779858 | 3936022 | 4159696 | 4426221 | 4601469 | 4784265 |
| Bjelovar                      | 400769  | 411044  | 409572  | 389906  | 370916  | 359493  |
| Split                         | 664420  | 706748  | 757288  | 830074  | 882050  | 951641  |
| Karlovac                      | 179249  | 186642  | 187710  | 180524  | 172144  | 170388  |
| Gospić                        | 131713  | 126651  | 119231  | 107027  | 90336   | 83922   |
| Osijek                        | 689894  | 733190  | 805421  | 858136  | 867646  | 892035  |
| Rijeka                        | 450763  | 452015  | 474977  | 498364  | 540485  | 573745  |
| Sisak                         | 178467  | 188417  | 196469  | 201402  | 199790  | 172359  |
| Varaždin                      | 284351  | 288903  | 290953  | 299206  | 303590  | 307021  |
| Zagreb g.                     | 448444  | 489061  | 576869  | 733766  | 855568  | 933914  |
| Zagreb ok.                    | 351795  | 353369  | 341206  | 327816  | 318944  | 339947  |
| RH bez Zagreb grada           | 3331414 | 3446961 | 3582827 | 3692455 | 3745901 | 3850351 |
| Pojas RH                      |         |         |         |         |         |         |
| – primorski (mediteranski)    | 1115183 | 1158763 | 1232265 | 1328438 | 1422535 | 1525386 |
| – brdsko-planinski (dinarski) | 131713  | 126651  | 119231  | 107027  | 90336   | 83922   |
| – ravničarski (panonski)      | 2532962 | 2650608 | 2808200 | 2990756 | 3088598 | 3174957 |

Izvor: Korenčić, M: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971. Djela JAZU. Knjiga 54. Zagreb, 1979.

Popis stanovništva 1981. Stanovništvo po općinama i zajednicama općina. Dokumentacija 501. RZSSRH. Zagreb, 1982.

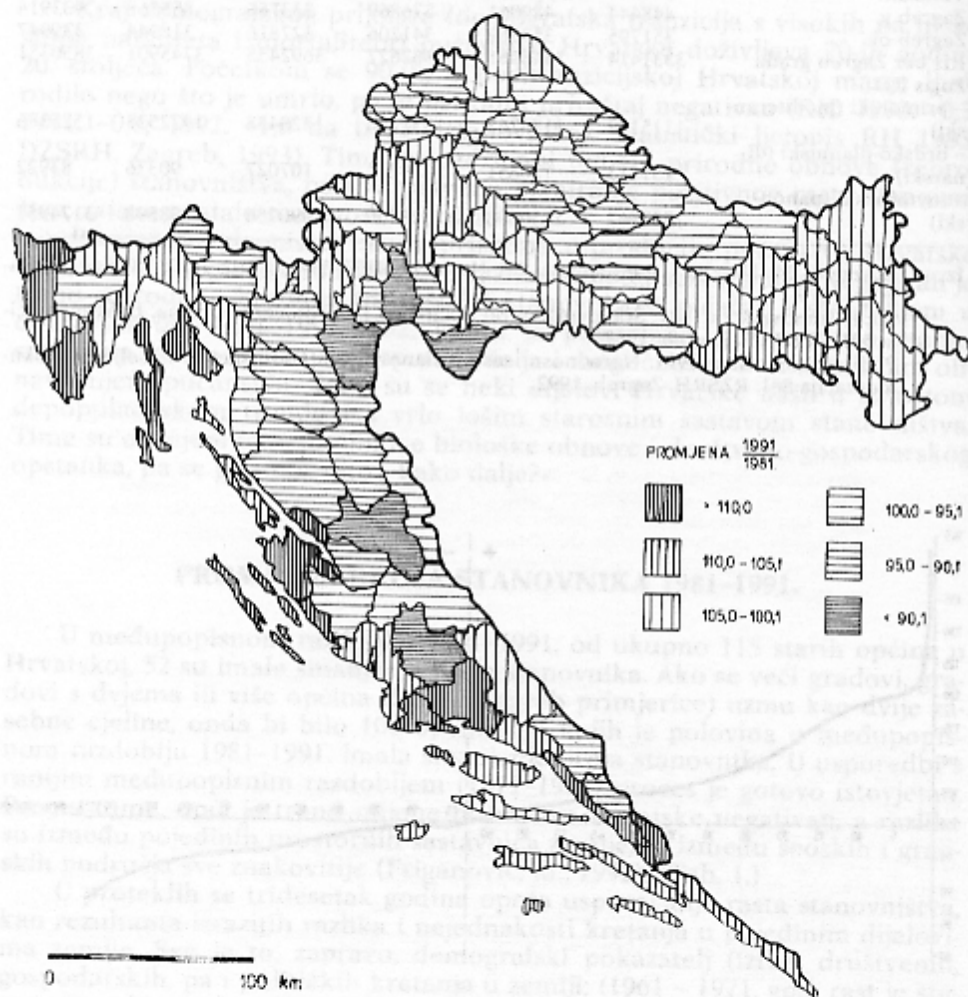
Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Dokumentacija 881. RZSRH. Zagreb, 1992.



Sl. 1 Graf frekvencija županija i općina Hrvatske prema porastu i padu broja stanovnika 1981–1991.

Fig 1 Graph of frequencies of districts (županija) and communes (općina) of Croatia according to the population number increase and decrease 1981–1991.

nosti. Razlike se očituju i u općoj gustoći naseljenosti. Primjerice, označi li se gustoća napučenosti Hrvatske sa 100 (1991) regionalni su polovi, ako se izuzme područje grada Zagreba (648), kao metropolitanski prostor makroregije i države, Lika (18) i Varaždinsko-čakovvečki kraj (186).



Sl. 2 Kartogram ukupne promjene broja stanovnika Hrvatske 1991/81. po bivšim općinama.

Fig. 2 Cartogram of the total change of the population number of Croatia 1991/81 by the former communes.

To upućuje na temeljne razlike u načinu života tih krajeva, njegovu gospodarskom intenzitetu i općem društvenom ustrojstvu. Okupe li se glavne regije Hrvatske u tri glavna zemljopisna pojasa (ravničarski ili panonski, brdsko-planinski ili dinarski i primorski ili sredozemni), razlike će gustoće naseljenosti biti vrlo znakovite (ravničarski pojas ima gustoću naseljenosti 122, brdsko-planinski 18 i primorski 89, naprama indeksu 100 za Hrvatsku u cjelini). (Tab. 2.)

Tab. 2. Promjene gustoće naseljenosti Hrvatske i bivših zajednica općina 1948. i 1991. godine

|                      | 1948.                |                         |                 | 1991.                |                         |                 |
|----------------------|----------------------|-------------------------|-----------------|----------------------|-------------------------|-----------------|
|                      | P (km <sup>2</sup> ) | G (st/km <sup>2</sup> ) | Indeks (RH=100) | P (km <sup>2</sup> ) | G (st/km <sup>2</sup> ) | Indeks (RH=100) |
| Hrvatska             | 56 538               | 66,9                    | 100             | 56 538               | 84,6                    | 100             |
| Bjelovar             | 5 803                | 69,1                    | 103             | 5 803                | 61,9                    | 73              |
| Split                | 11 758               | 56,5                    | 84              | 11 758               | 80,9                    | 96              |
| Karlovac             | 2 962                | 60,5                    | 90              | 2 962                | 57,5                    | 68              |
| Gospić               | 5 563                | 23,7                    | 35              | 5 563                | 15,1                    | 18              |
| Osijek               | 11 090               | 62,2                    | 93              | 11 090               | 80,4                    | 95              |
| Rijeka               | 8 442                | 53,4                    | 80              | 8 442                | 68,0                    | 80              |
| Sisak                | 3 440                | 52,2                    | 80              | 3 440                | 51,6                    | 61              |
| Varaždin             | 1 950                | 145,8                   | 218             | 1 950                | 157,4                   | 186             |
| Zagreb grad          | 1 705                | 263,0                   | 191             | 1 705                | 547,8                   | 648             |
| Zagreb okolica       | 3 825                | 92,0                    | 138             | 3 825                | 86,6                    | 102             |
| RH bez grada Zagreba | 54 833               | 60,8                    | 91              | 54 833               | 70,2                    | 83              |
| Pojas RH             |                      |                         |                 |                      |                         |                 |
| – primorski          | 20 202               | 55,2                    | 83              | 20 202               | 75,5                    | 89              |
| – brdsko-planinski   | 8 497                | 15,5                    | 23,2            | 8 497                | 15,1                    | 18              |
| – ravničarski        | 27 804               | 91,1                    | 136             | 27 804               | 103,2                   | 122             |

Izvor: Kao tablica 1.

## RAZLIKE GUSTOĆE I PROMJENE BROJA STANOVNIKA U GLAVNIM REGIJAMA

U cjelovitom se razdoblju nakon drugoga svjetskog rata zbio, zbog egzodusa i smanjenja prirodnog priraštaja, razmjerno mali rast stanovništva Hrvatske (26,6 %). (Tab. 3).

Polovi rasta su Južno primorje (Dalmacija, porast 43,2 %) i brdsko-planinsko područje (Lika, pad –36,3 %). Uporedba mijene brojnosti stanovništva u istome razdoblju, u trima velikim zemljopisnim sastavnicama Hrvatske (primorje, brdsko-planinski kraj i ravnica) pokazuje, da je, razmjerno najveći porast imalo primorje (36,8 %), ravnica nešto manji (25,3 %), dok je u brdsko-planinskom pojasu zabilježen drastičan pad broja stanovnika (–36,3 %). Iz takvog se kretanja stanovništva dade nazrijeti različitost gospodarske dinamike i društvenih kretanja uopće u tim dijelovima zemlje. Razlike su između razmjerno razvijenih i nerazvijenih krajeva postale sve veće, te su putovi rješavanja njihovih tegoba sve složeniji. To više što brdsko-planinski kraj (Lika) nema izrazitoga regionalnog središta koje bi vuklo razvoj, niti ima kritičnu masu ruralnog i ukupnog stanovništva.

Tab. 3. Pokazatelj promjene broja pučanstva Hrvatske i njezinih dijelova 1948–1991. (bivše zajednice općina, koje se mogu izjednačiti s regijama)

|                    | 1948. | 1953. | 1961. | 1971. | 1981. | 1991. |
|--------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| Hrvatska           | 100   | 104,1 | 110,1 | 117,1 | 121,7 | 126,6 |
| Bjelovar           | 100   | 102,6 | 102,2 | 97,3  | 92,6  | 89,7  |
| Split              | 100   | 106,4 | 114,0 | 124,9 | 132,8 | 143,2 |
| Karlovac           | 100   | 104,1 | 104,7 | 100,7 | 96,0  | 95,1  |
| Gospić             | 100   | 96,2  | 90,5  | 81,3  | 68,6  | 63,7  |
| Osijek             | 100   | 106,3 | 116,7 | 124,4 | 125,8 | 129,3 |
| Rijeka             | 100   | 100,3 | 105,4 | 110,6 | 119,9 | 127,3 |
| Sisak              | 100   | 105,6 | 110,1 | 112,9 | 111,9 | 96,6  |
| Varaždin           | 100   | 101,6 | 102,3 | 105,0 | 106,8 | 108,0 |
| Zagreb g.          | 100   | 109,1 | 128,6 | 163,6 | 190,8 | 208,3 |
| Zagreb ok.         | 100   | 100,4 | 97,0  | 93,2  | 90,7  | 96,6  |
| Pojas RH           |       |       |       |       |       |       |
| – primorski        | 100   | 100,0 | 110,5 | 119,1 | 127,6 | 136,8 |
| – brdsko-planinski | 100   | 96,2  | 90,5  | 83,1  | 68,6  | 63,7  |
| – ravničarski      | 100   | 104,6 | 110,9 | 118,1 | 121,9 | 125,3 |

Brdsko-planinska područja imaju slabiju, a ostala dva područja jaču urbaniziranost i veće urbane centre (Zagreb, Osijek, Rijeka, Split). U rastu se tih velikih gradskih središta odražuje demografska dinamika njihovih gravitacijskih prostora (regija).

U razdoblju 1948–1991 (1948=100) pučanstvo četiriju makroregionalnih središta bilježi slijedeće pokazatelje porasta: Osijek 210, Rijeka 244, Zagreb 297 i Split 322. Prema tome, demografski je rast Hrvatske obilježen skromnim stopama, ali s jakim polarizacijama između prostornih sastavnica, te između glavnih gradskih središta i izvangradskih prostora. Izuzmu li se ta četiri velika središta, stanovništvo je ostale Hrvatske poraslo u spomenutom razdoblju samo 3 %. Očito se, dakle, radi o populacijskoj stagnaciji izvan većih gradskih središta. Isključe li se iz računa i gradovi nižeg ranga (središta bivših općina i glavnine današnjih županija), depopulacija je ruralnog dijela zemlje još očitija. (Tab. 4.).

Tab. 4. Kretanje broja i pokazatelj promjene (1948=100) stanovništva četiriju gradova Hrvatske i Hrvatske bez njih 1948–1991. godine.

|                                  | 1948.   | 1953.   | 1961.   | 1971.   | 1981.   | 1991.   |
|----------------------------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|
| Osijek                           | 49810   | 57427   | 73125   | 94762   | 104246  | 104761  |
| Rijeka                           | 68780   | 75328   | 100989  | 132222  | 158288  | 167964  |
| Split                            | 64262   | 75695   | 99614   | 152905  | 203178  | 207147  |
| Zagreb                           | 314669  | 350825  | 430802  | 734145  | 856735  | 933914  |
| Hrvatska (bez navedenih gradova) | 3282337 | 3376347 | 3455166 | 3312277 | 3279022 | 3370479 |
| Osijek                           | 100     | 115,3   | 146,8   | 190,1   | 209,3   | 210,3   |
| Rijeka                           | 100     | 109,5   | 146,8   | 192,2   | 230,1   | 244,2   |
| Split                            | 100     | 117,8   | 155,0   | 237,9   | 316,2   | 322,3   |
| Zagreb                           | 100     | 111,5   | 136,9   | 233,3   | 272,3   | 296,8   |
| Hrvatska (bez navedenih gradova) | 100     | 102,9   | 105,3   | 100,9   | 99,9    | 102,7   |

Izvor: Korenčić, M. Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971. Djela JAZU. Knjiga 54. Zagreb, 1979.

Popis stanovništva 1981. Tablogrami po naseljima. RZSSRH. Zagreb, 1982. Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993. DZSRH. Zagreb, 1994.

## POLARIZACIJA URBANIH I RURALNIH PODRUČJA

Već smo unaprijed istaknuli prostorno i dinamički diferencirano kretanje stanovništva Hrvatske u cjelini i njezinih sastavnica. U tome je smislu naročito znakovito kretanje stanovništva urbanih, odnosno ruralnih područja. Hrvatska je u cjelini, u razdoblju 1948–1991 imala porast broja stanovnika 26,6 %. Međutim, porast je prostorno (regionalno) izrazito diferenciran. Stanovništvo je gradskih naselja (urbana područja) poraslo u spomenutom razdoblju 144,8 %, a stanovništvo ostalih naselja (ruralna područja) smanjeno 12,7 %. (Tab. 5).

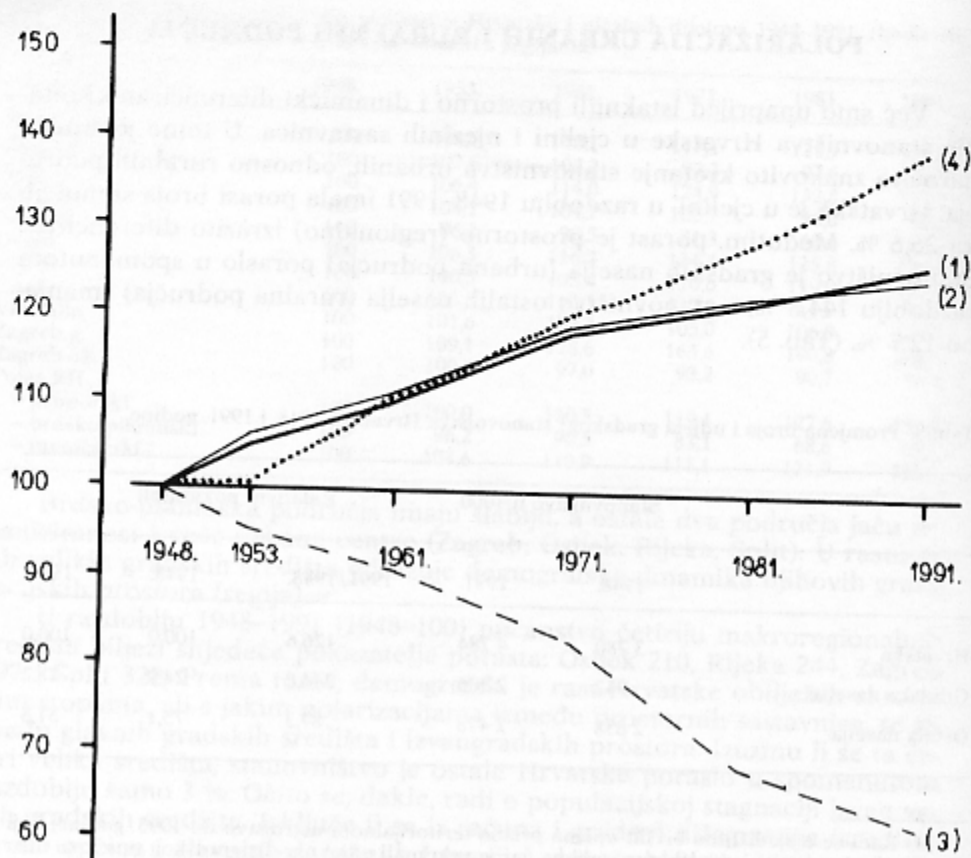
Tab. 5. Promjena broja i udjela gradskog<sup>1</sup> stanovništva Hrvatske 1948. i 1991. godine.

|                 | Stanovništvo u 1000 |       | Relativni pokazatelj |       |       |
|-----------------|---------------------|-------|----------------------|-------|-------|
|                 | 1948.               | 1991. | 1991/1948.           | 1948. | 1991. |
| Hrvatska        | 3 780               | 4 784 | 126,6                | 100,0 | 100,0 |
| Gradska naselja | 942                 | 2 306 | 244,8                | 24,9  | 48,2  |
| Ostala naselja  | 2 838               | 2 478 | 87,3                 | 75,1  | 51,8  |

1) Radi se o sjedištima bivših općina prema teritorijalnom ustrojstvu do 1993. godine, koji se mogu poistovjetiti s gradskim naseljima, jer je vrlo mali udjel naselja gradskog tipa koja nisu bila općinska sjedišta i općinskih sjedišta, koja nemaju obilježja gradskog naselja.

Izvor: Kao tablica 1.

Navedeni nam podaci govore o višestruko složenijem, intenzivnijem i dinamičnijem rastu stanovništva urbanih područja Hrvatske, što nije uvijek u suglasju s općim društveno-gospodarskim napretkom zemlje u cjelini te nekih njezinih dijelova. S druge su strane ruralna područja Hrvatske izložena stalnoj depopulaciji različitog intenziteta i vremena trajanja. Prikazane činjenice nesumnjivo pokazuju izrazitu polariziranost urbanih i ruralnih područja Hrvatske. S jedne je strane, prisutna stalna i sve snažnija koncentracija pučanstva u urbane sredine, poglavito u velike makroregionalne centre poput Zagreba, Osijeka, Rijeke i Splita, a s druge strane, neprestan odliv, gotovo cjelokupnog prirodnog priraštaja, te dijela demografske osnove iz preostalih naselja. Za razliku od četiri makroregionalna centra Hrvatske, koji u posljednjih 40-ak godina bilježe zajednički porast stanovništva od čak 168,4 %, ostala su naselja Hrvatske (uključujući urbana naselja nižeg stupnja centraliteta, te ruralna naselja) pučanstvom porasla samo 2,7 %.



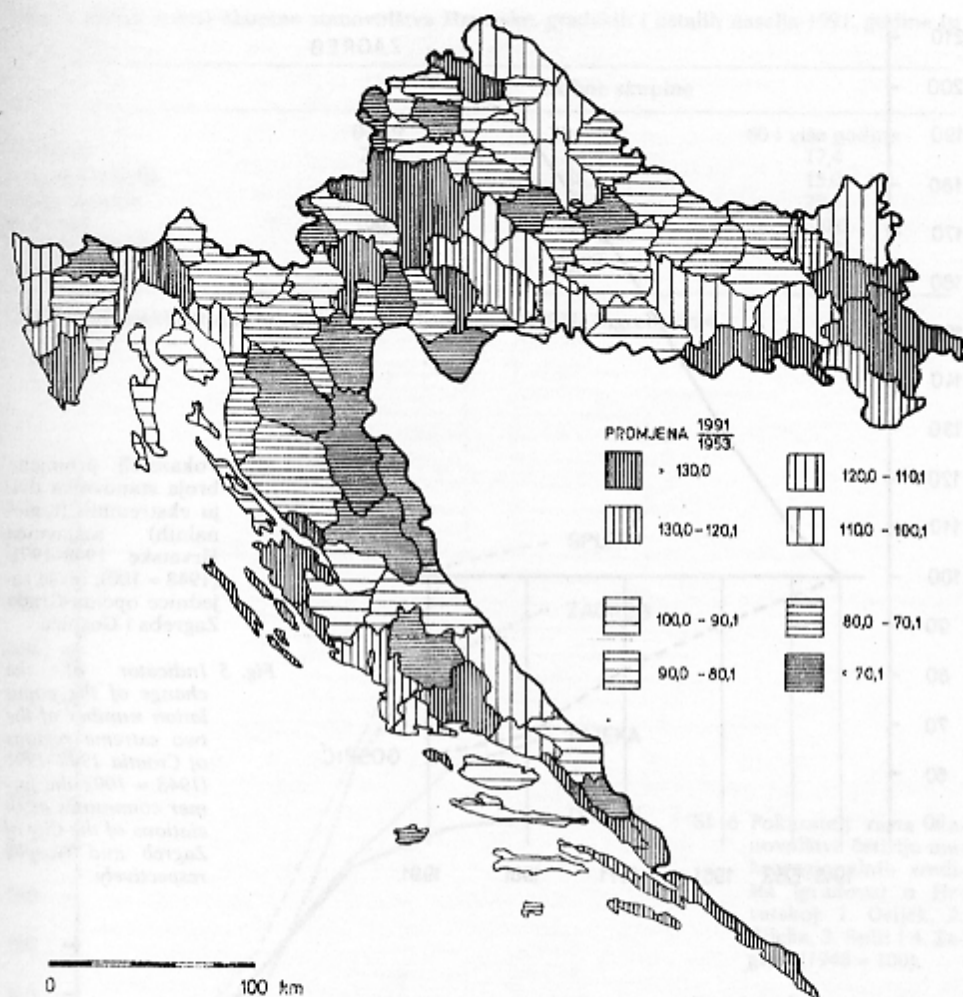
Sl. 3 Pokazatelj promjene broja stanovnika Hrvatske (1), njezine panonske (ravničarske), 2), dinarske (brdsko-planinske), 3) i mediteranske (primorske), 4) sastavnice.

Fig. 3 Indicator of the change of the population number of Croatia (1), its Pannonian (lowland, 2), Dinaric (highland, 3) and Mediterranean (littoral, 4) regions.

Navedena je različitost kretanja stanovništva urbanih i ruralnih područja svoj odraz imala i u promjeni udjela gradskog u ukupnom stanovništvu Hrvatske. Prvi je poslijeratni popis stanovništva 1948. ustanovio da je u gradovima (općinskim središtima) Hrvatske živjela četvrtina stanovništva zemlje. Godine 1991 u gradskim naseljima živi gotovo polovina stanovništva Hrvatske. To znači da se u posljednjih 40-ak godina udjel gradskoga stanovništva više negoli udvostručio.

Međutim, izražena se brzina mijene relativnog udjela gradskog u ukupnom stanovništvu ne poklapa sa stupnjem njegove urbaniziranosti, odnosno općim društveno-gospodarskim razvojem. To predstavlja ključnu poteškoću pri prostornoj (regionalnoj) revitalizaciji Hrvatske.

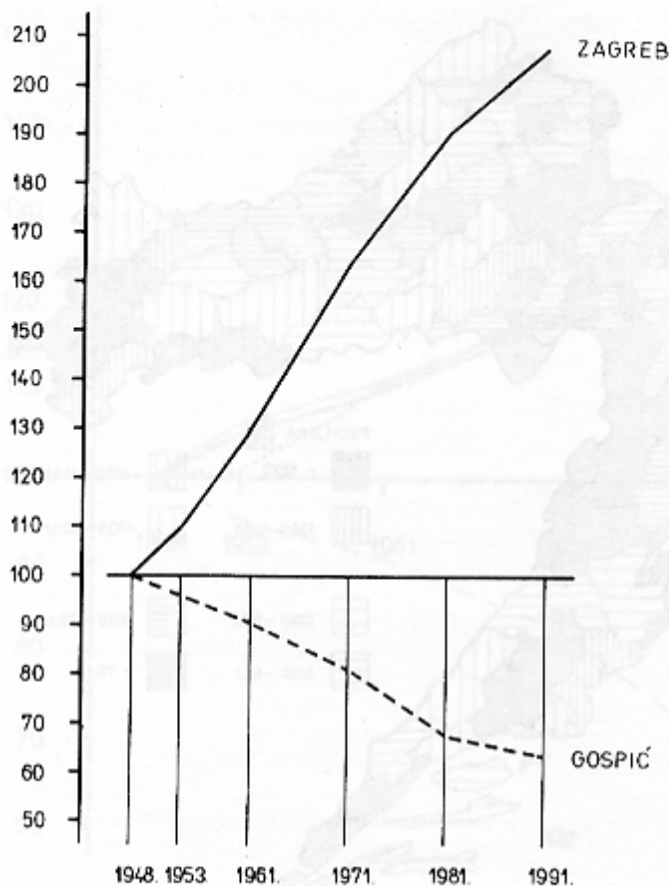




Sl. 4 Kartogram ukupne promjene broja stanovnika Hrvatske 1991/53. po bivšim općinama.

Fig. 4 Cartogram of the total change of the population number of Croatia 1991/53 by its former communes.

Industrijalizacija je Hrvatske potaknula napuštanje poljoprivrede kao djelatnosti (deagrarizacija), što u početku nije izazvalo značajnije promjene prostornog rasporeda naseljenosti. Međutim, zbog nejednolike je prostorne distribucije ponuđenih radnih mjesta u sekundarnom i tercijarnom sektoru došlo do pojačane migracije selo-grad (deruralizacija). Time je došlo do poremećaja u demografskom razvoju, pri čemu su depopulacija ruralnih područja i starenje stanovništva depopulacijskih (ruralnih) zona njegove temeljne odrednice.



Sl. 5 Pokazatelj promjene broja stanovnika dviju ekstremnih (regionalnih) sastavnica Hrvatske 1948-1991. (1948 = 100); bivše zajednice općina Grada Zagreba i Gospića.

Fig. 5 Indicator of the change of the population number of the two extreme regions of Croatia 1948-1991 (1948 = 100); the former communes associations of the City of Zagreb and Gospić, respectively.

Budući da je sastav stanovništva po starosti i spolu jedan od najvažnijih činitelja kretanja stanovništva te da predstavlja odgovarajući odraz trenda i snage urbanizacije odnosno deruralizacije, nužno je upozoriti na njegove temeljne značajke koje umnogome određuju dalji diferencirani i polarizirani demografski razvoj Hrvatske. (Tab. 6 i 7.).

Tab. 6. Velike dobne skupine stanovništva Hrvatske 1961. godine

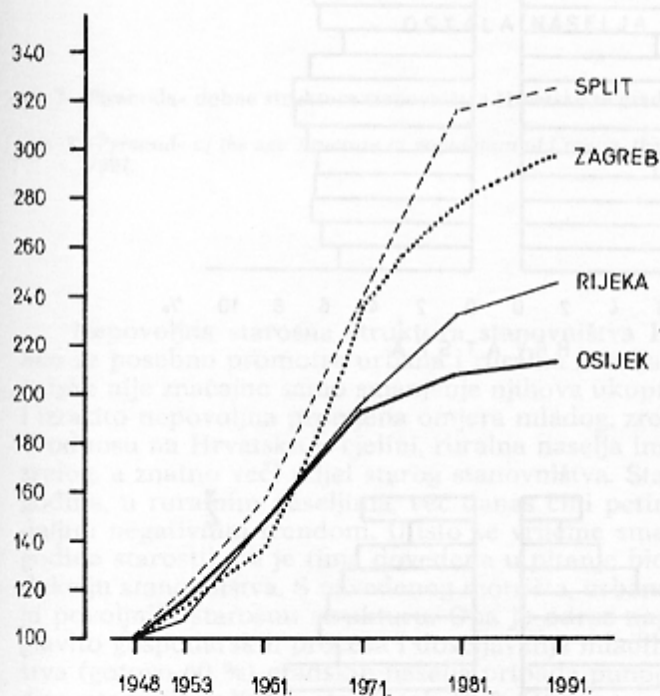
|          | Dobne skupine (%) |         |                  |
|----------|-------------------|---------|------------------|
|          | 0 - 19            | 20 - 59 | 60 i više godina |
| Hrvatska | 34,2              | 53,9    | 11,8             |

Izvor: Popis stanovništva 1991. Dobno-spolni sastav stanovništva. Dokumentacija 882. DZSRH. Zagreb, 1994.

Tab. 7. Velike dobne skupine stanovništva Hrvatske, gradskih i ostalih naselja 1991. godine (u %)

|                 | Dobne skupine |       |                  |
|-----------------|---------------|-------|------------------|
|                 | 0–19          | 20–59 | 60 i više godina |
| Hrvatska        | 26,2          | 54,9  | 17,4             |
| Gradska naselja | 26,7          | 58,3  | 15,0             |
| Ostala naselja  | 25,6          | 54,1  | 20,3             |
| Hrvatska        | 100,0         | 100,0 | 100,0            |
| Gradska naselja | 101,9         | 106,2 | 86,2             |
| Ostala naselja  | 97,8          | 98,5  | 116,7            |

Izvori: Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993. DZSRH. Zagreb. 1994.

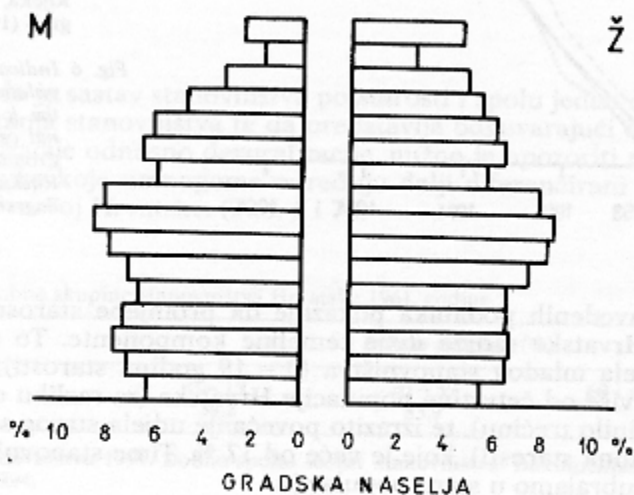
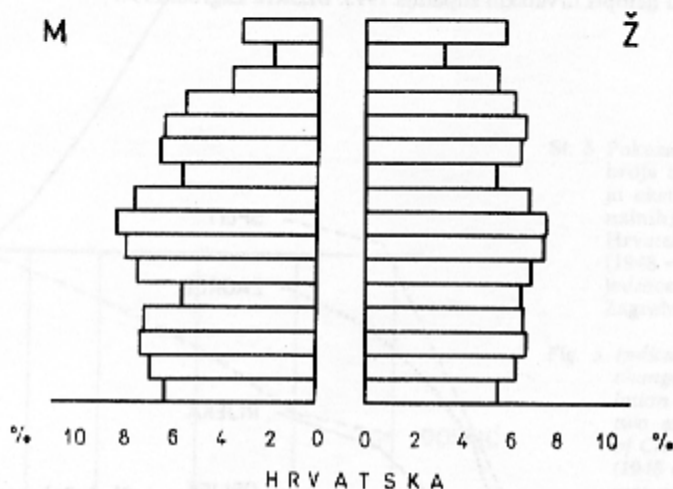


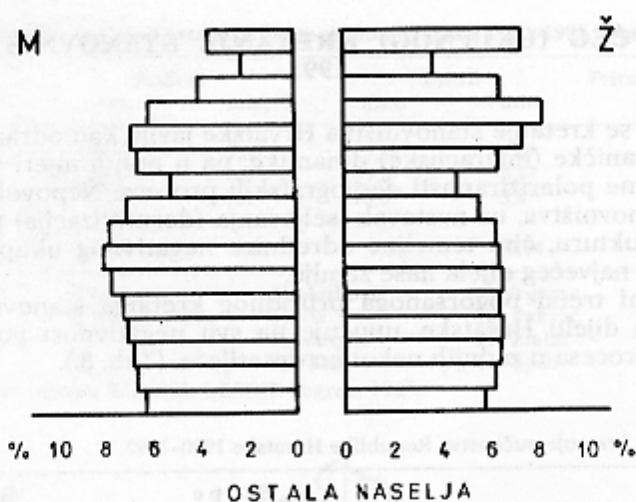
Sl. 6. Pokazatelj rasta stanovništva četiriju makroregionalnih središta (gradova) u Hrvatskoj: 1. Osijek, 2. Rijeka, 3. Split i 4. Zagreb (1948 = 100).

Fig. 6. Indicator of the population increase of the four macroregional centres (cities) in Croatia: 1. Osijek, 2. Rijeka, 3. Split and 4. Zagreb (1948 = 100).

Analiza navedenih podataka pokazuje da promjene starosnog sastava stanovništva Hrvatske sadrže dvije temeljne komponente. To su ubrzano smanjenje udjela mladog stanovništva (0 – 19 godina starosti), koje 1991. čini tek nešto više od četvrtine populacije Hrvatske (za razliku od 1961. godine kada je činilo trećinu), te izrazito povećanje udjela starog stanovništva (više od 60 godina starosti), koje je veće od 17 %. Time stanovništvo Hrvatske u cijelosti ubrajamo u staru populaciju.

Stanovništvo Hrvatske obilježeno je, dakle, procesom starenja, a to nije u suglasju s općim društvenim i gospodarskim težnjama. Ako promotrimo dobno-polnu piramidu, možemo zaključiti kako populacija Hrvatske prelazi iz stacionarnog u regresivni tip, što predstavlja izrazito negativan trend i ima nepovoljan utjecaj na reprodukciju stanovništva. Utjecaj se dvaju svjetskih ratova odražava u postojanju krnjih ratnih generacija, i to ne samo kao posljedica izravnih ratnih gubitaka, već i kao posljedica sniženog nataliteta i iseljavanja stanovništva u ratnim i poratnim godinama.





Sl. 7 »Piramida« dobne strukture stanovništva Hrvatske te gradskih i ostalih naselja 1991.

Fig. 7 »Pyramid« of the age structure of population of Croatia, then urban and other settlements in 1991.

Nepovoljna starosna struktura stanovništva Hrvatske još je izraženija ako se posebno promotre urbana i ruralna naselja. Za ruralne prostore Hrvatske nije značajno samo smanjenje njihova ukupnog broja stanovnika, već i izrazito nepovoljna promjena omjera mladog, zrelog i starog stanovništva. U odnosu na Hrvatsku u cjelini, ruralna naselja imaju manji udjel mladog i zrelog, a znatno veći udjel starog stanovništva. Stanovništvo staro 60 i više godina, u ruralnim naseljima, već danas čini petinu ukupne populacije i s daljim negativnim trendom. U isto se vrijeme smanjio udjel mladih (do 20 godina starosti), pa je time dovedena u pitanje biološka osnovica za reprodukciju stanovništva. S navedenog motrišta, urbana područja Hrvatske imaju povoljniju starosnu strukturu. Ona je odraz napretka društvenih, te poglavito gospodarskih procesa i doseljavanja mladih ljudi. Veći dio stanovništva (gotovo 60 %) gradskih naselja pripada punoj radnoj dobi (20 – 59 godina starosti), udjel je starih tek 15 %, što je u odnosu na ruralna naselja (20,3 %) znatno manje, a viši je natalitet pučanstva uvjetovao razmjerno visok udjel mladog stanovništva (veći od hrvatskog prosjeka).

Prema tome, stanovništvo gradskih naselja ima povoljniji starosni sastav nego što ga imaju ruralna naselja. To se javlja kao demografski izraz socio-ekonomske strukture, nemoći i zaostajanja sela za gradom, te ruralnih za urbanim prostorima. (Friganović, M., 1985).

## TIPOVI OPĆEG (UKUPNOG) KRETANJA STANOVNIŠTVA 1981 - 1991.

Ukupno se kretanje stanovništva Hrvatske javlja kao odraz njegove prirodne i mehaničke (migracijske) dinamike, pa u punoj mjeri pokazuje stupanj prostorne polariziranosti demografskih procesa. Nepovoljno prirodno kretanje stanovništva, uz nastavak iseljavanja (deruralizacija) te pogoršanu starosnu strukturu, čini temeljne odrednice negativnog ukupnog kretanja stanovništva najvećeg dijela naše zemlje.

Naglašeni trend pogoršanoga prirodnog kretanja stanovništva, u sve prostranijem dijelu Hrvatske, upućuje na svu negativnost gospodarskih i društvenih procesa u zadnjih nekoliko desetljeća. (Tab. 8.).

Tab. 8. Prirodno kretanje pučanstva Republike Hrvatske 1990-1992.

| Godine | Rođeni<br>N | Umrli<br>M | Priraštaj<br>R | Stope       |            |                | Broj općina<br>Kretanje |      | uk. |
|--------|-------------|------------|----------------|-------------|------------|----------------|-------------------------|------|-----|
|        |             |            |                | Rođeni<br>n | Umrli<br>m | Priraštaj<br>r | -                       | +    |     |
| 1990.  | 55 409      | 57 192     | - 1 783        | 11,7        | 12,0       | -0,3           | 56                      | 45   | 101 |
| 1991.  | 51 829      | 54 832     | - 3 003        | 10,8        | 11,4       | -0,6           | 68                      | 33   | 101 |
| 1992.  | 46 970      | 51 800     | - 4 830        | 9,8         | 10,8       | -1,0           | 75                      | 26   | 101 |
| 1990.  | 0,85        | 0,91       | 2,71           | 0,85        | 0,90       | 3,3            | 1,33                    | 0,58 | -   |

Izvor: Statistički ljetopis RH 1993. DZSRH. Zagreb. 1993.

Populacijska se osnovica zemlje suzuje, a depopulacijski prostori šire, što je izrazito (ne)prirodan trend.

Negativan je prirodni priraštaj (više umrlih nego rođenih) imalo, 1990. godine više od polovine (bivših) općina Hrvatske. U samo tri slijedeće godine (1990-1992) trend je postao još negativniji, pa je 1992. čak tri četvrtine bivših općina imalo više umrlih nego rođenih. U isto je vrijeme broj rođenih smanjen 15 % i umrlih 9 %, a negativan je prirodni priraštaj stanovništva povećan više od 2 i pol puta prema 1990. godini. Prirodnim padom stanovništva zahvaćeni su danas gotovo svi predjeli Hrvatske, poglavito brdsko-planinsko područje (Gorska Hrvatska), Hrvatsko zagorje, južnodalmatinski otoci, bjelovarsko-bilogorski kraj, kao i cjelokupno prigraničje Hrvatske prema Republici Mađarskoj. (Tab. 9.)

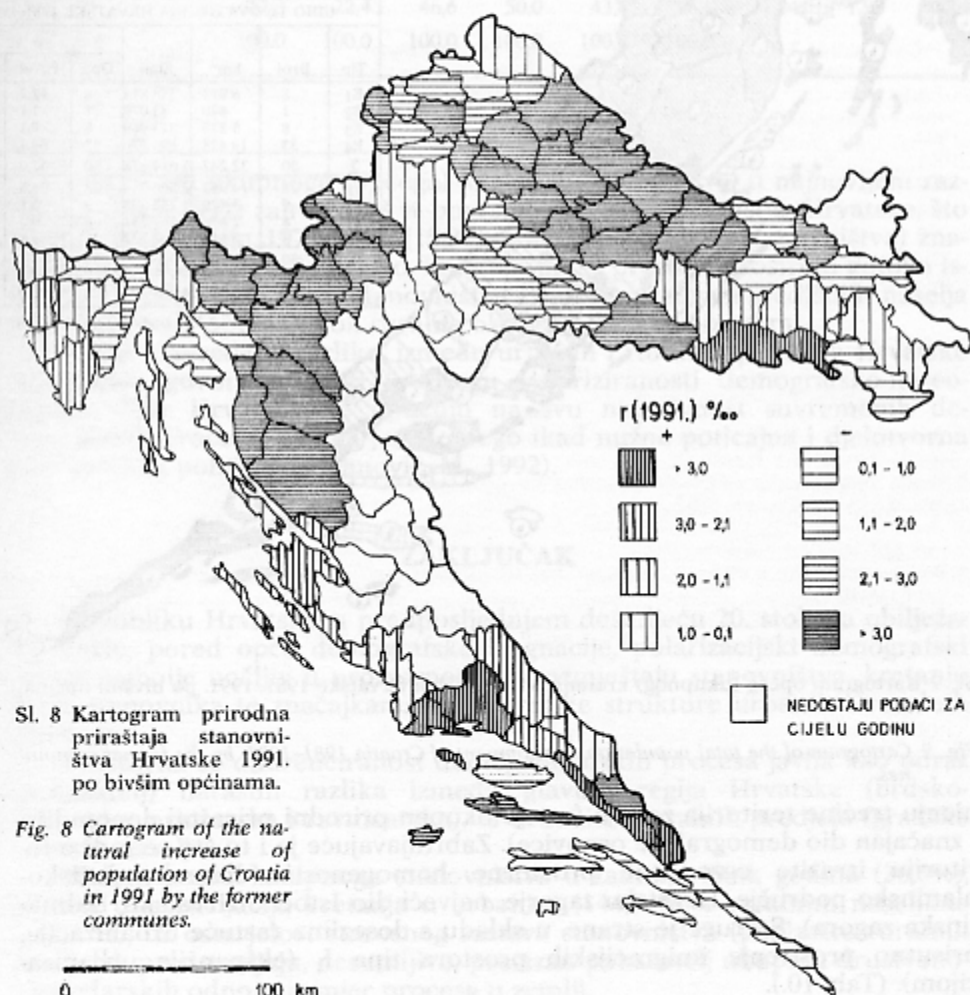
Ako se nastavi sadašnji trend prirodnoga kretanja cijeli će prostor Hrvatske s malim iznimkama biti zahvaćen negativnim priraštajem do kraja 20. stoljeća (Nejašmić, I., 1986). Naime u Republici Hrvatskoj značajke egzodusnog (emigracijskog) prostora, u razdoblju 1981-1991. godine, pokazuje 57 % površine, te je emigracijskim i depopulacijskim procesima zahvaćeno 33,9 % stanovništva zemlje. Posebno je zabrinjavajuće to što je najnegativnijim trendom ukupnoga kretanja (izrazita depopulacija i izumiranje) zahvaćena gotovo polovina zemlje i više od petine njezina pučanstva. U odnosu na prethodno međupopisno razdoblje (1971-1981) nema znatnije promjene trenda u ukupnom kretanju stanovništva. Međutim, došlo je do značajnijih proširenja tipa E<sub>4</sub> (izumiranje), što govori o pogubnom demografskom praž-

Tab. 9. Polovi općina prema prirodnom kretanju stanovništva 1990–1992. (bez Zagreba).

|       | Rođeni            |                   | Umrli              |                   | Priraštaj na 1000 |                     |
|-------|-------------------|-------------------|--------------------|-------------------|-------------------|---------------------|
|       | max.              | min.              | max.               | min.              | max.              | min.                |
| 1990. | 16,5 <sup>1</sup> | 7,6 <sup>2</sup>  | 16,9 <sup>3</sup>  | 7,0 <sup>4</sup>  | 7,7 <sup>5</sup>  | - 8,4 <sup>6</sup>  |
| 1991. | 16,4 <sup>1</sup> | 6,5 <sup>3</sup>  | 19,2 <sup>7</sup>  | 5,7 <sup>3</sup>  | 7,7 <sup>8</sup>  | - 10,6 <sup>6</sup> |
| 1992. | 15,9 <sup>9</sup> | 3,4 <sup>10</sup> | 18,6 <sup>11</sup> | 3,8 <sup>10</sup> | 4,2 <sup>12</sup> | - 9,2 <sup>13</sup> |
| 1990. | 0,96              | 0,45              | 1,10               | 0,54              | 0,55              | 1,10                |

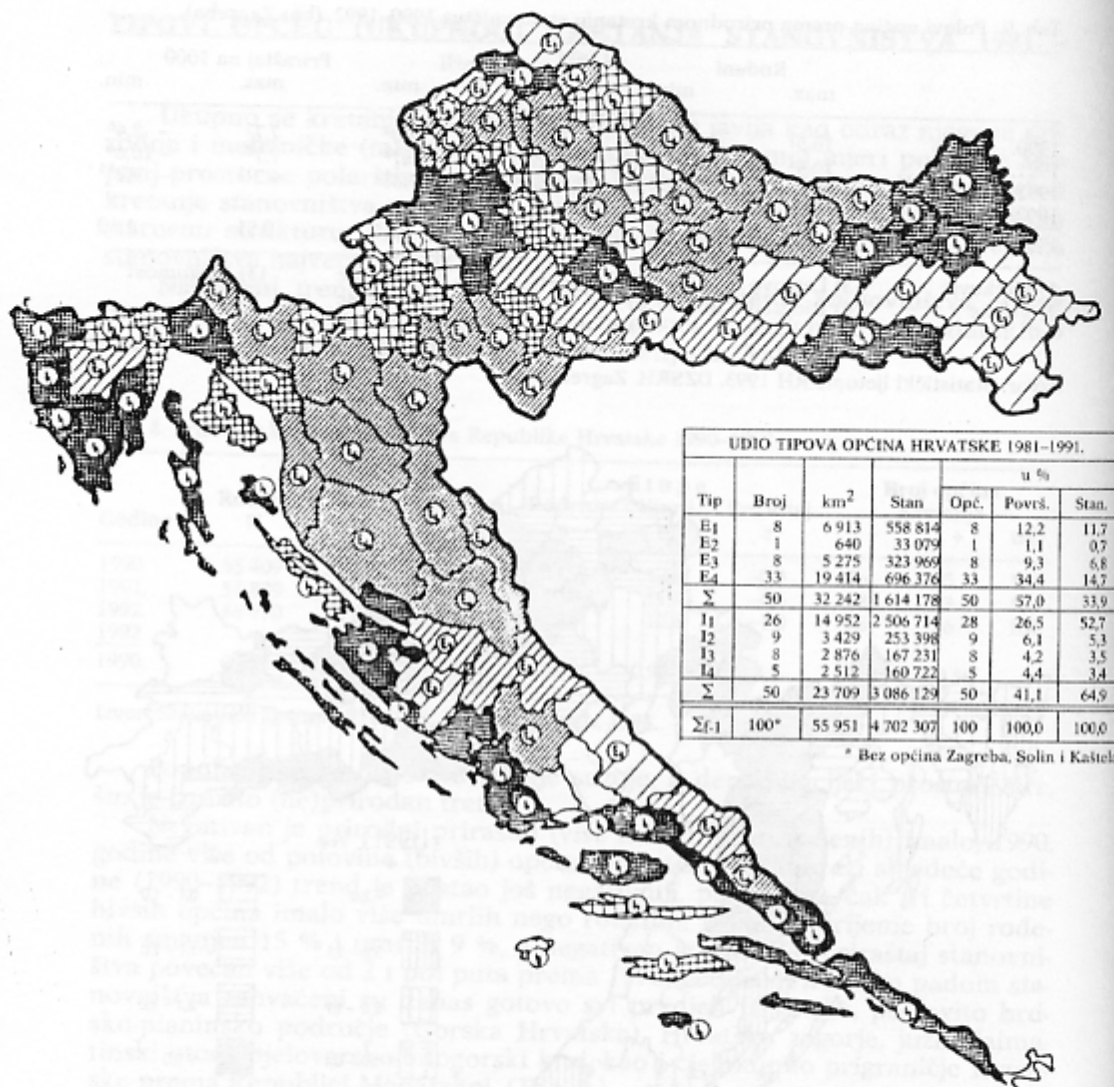
- |             |                 |             |            |               |
|-------------|-----------------|-------------|------------|---------------|
| 1) Metković | 3) Lastovo      | 5) Metković | 9) Vrgorac | 13) Vrginmost |
| 2) Vojnić   | 4) Biograd n.m. | 6) Vis      | 10) Pakrac |               |
|             |                 | 7) Klanjec  | 11) Zlatar |               |
|             |                 | 8) Ploče    | 12) Split  |               |

Izvor: Statistički ljetopis RH 1993. DZSRH. Zagreb. 1993.



Sl. 8 Kartogram prirodna priraštaja stanovništva Hrvatske 1991. po bivšim općinama.

Fig. 8 Cartogram of the natural increase of population of Croatia in 1991 by the former communes.



| UDIO TIPOVA OPĆINA HRVATSKE 1981-1991. |      |                 |           |      |        |       |
|--|------|-----------------|-----------|------|--------|-------|
| Tip                                    | Broj | km <sup>2</sup> | Stan      | u %  |        |       |
|  |      |                 |           | Opć. | Površ. | Stan. |
| E <sub>1</sub>                         | 8    | 6 913           | 558 814   | 8    | 12,2   | 11,7  |
| E <sub>2</sub>                         | 1    | 640             | 33 079    | 1    | 1,1    | 0,7   |
| E <sub>3</sub>                         | 8    | 5 275           | 323 969   | 8    | 9,3    | 6,8   |
| E <sub>4</sub>                         | 33   | 19 414          | 696 376   | 33   | 34,4   | 14,7  |
| Σ                                      | 50   | 32 242          | 1 614 178 | 50   | 57,0   | 33,9  |
| I <sub>1</sub>                         | 26   | 14 952          | 2 506 714 | 28   | 26,5   | 52,7  |
| I <sub>2</sub>                         | 9    | 3 429           | 253 398   | 9    | 6,1    | 5,3   |
| I <sub>3</sub>                         | 8    | 2 876           | 167 231   | 8    | 4,2    | 3,5   |
| I <sub>4</sub>                         | 5    | 2 512           | 160 722   | 5    | 4,4    | 3,4   |
| Σ                                      | 50   | 23 709          | 3 086 129 | 50   | 41,1   | 64,9  |
| Σ:1                                    | 100* | 55 951          | 4 702 307 | 100  | 100,0  | 100,0 |

\* Bez općina Zagreba, Solin i Kaštela

Sl. 9 Kartogram općeg (ukupnog) kretanja stanovništva Hrvatske 1981-1991. po bivšim općinama.

Fig. 9 Cartogram of the total population development of Croatia 1981-1991. by the former communes.

njenju trećine teritorija zemlje (uz cjelokupan prirodni priraštaj depopulira i značajan dio demografske osnovice). Zabrinjavajuće je i to što se radi o teritoriju izrazite egzodusne prostorne homogenosti (dinarsko brdsko-planinsko područje, Hrvatsko zagorje, najveći dio Istočne Hrvatske, Dalmatinska zagora). S druge je strane, u skladu s dosezima rastuće urbanizacije, prisutno proširenje imigracijskih prostora tipa I<sub>1</sub> (ekspanzija urbanizacijom). (Tab. 10).



Tab. 10. Promjena udjela tipova općeg (ukupnog) kretanja stanovništva Hrvatske po općinama 1971–1981. i 1981–1991. godine.

| TIP                            | Udjel u %   |          |              |             |          |              | Promjena         |          |              |
|--------------------------------|-------------|----------|--------------|-------------|----------|--------------|------------------|----------|--------------|
|                                | 1971–1981.  |          |              | 1981–1991.  |          |              | 1981–91/1971–81. |          |              |
|                                | Broj Općina | Površina | Stanovništvo | Broj općina | Površina | Stanovništvo | Broj općina      | Površina | Stanovništvo |
| E <sub>1</sub>                 | 15,5        | 18,1     | 19,8         | 8,0         | 12,2     | 11,7         | 0,52             | 0,67     | 0,59         |
| E <sub>2</sub>                 | 7,8         | 8,9      | 6,6          | 1,0         | 1,1      | 0,7          | 0,13             | 0,12     | 0,11         |
| E <sub>3</sub>                 | 33,0        | 34,6     | 20,0         | 8,0         | 9,3      | 6,8          | 0,24             | 0,27     | 0,34         |
| E <sub>4</sub>                 | 16,5        | 16,0     | 7,0          | 33,0        | 34,4     | 14,7         | 2,00             | 2,15     | 2,10         |
| E <sub>1</sub> –E <sub>4</sub> | 72,8        | 67,6     | 53,4         | 50,0        | 57,0     | 33,9         | 0,69             | 0,84     | 0,63         |
| I <sub>1</sub>                 | 19,5        | 15,8     | 41,4         | 28,8        | 28,3     | 52,7         | 1,44             | 1,79     | 1,27         |
| I <sub>2</sub>                 | 3,9         | 3,3      | 2,6          | 9,0         | 6,1      | 5,3          | 2,31             | 1,85     | 2,04         |
| I <sub>3</sub>                 | 1,9         | 2,0      | 1,6          | 8,0         | 4,2      | 3,5          | 4,20             | 2,10     | 2,19         |
| I <sub>4</sub>                 | 1,9         | 1,3      | 1,0          | 5,0         | 4,4      | 3,4          | 2,63             | 3,38     | 3,40         |
| I <sub>1</sub> –I <sub>4</sub> | 27,2        | 22,4     | 46,6         | 50,0        | 43,0     | 66,1         | 1,84             | 1,92     | 1,42         |
| E <sub>1</sub> I <sub>1</sub>  |             |          |              |             |          |              |                  |          |              |
| E <sub>4</sub> I <sub>4</sub>  | 100,0       | 100,0    | 100,0        | 100,0       | 100,0    | 100,0        | –                | –        | –            |

Potonji tip ukupnoga (općega) kretanja stanovništva, u najnovijem razdoblju (1981–1991) zahvaća 28 % površine i 53 % stanovništva Hrvatske, što je prema razdoblju 1971–1981 (15,8 % površine i 41,4 % stanovništva) značajno i znakovito povećanje. No, imigracijski se prostori proširuju gotovo isključivo zahvaljujući rastu stanovništva i širenju prostora središnjih naselja (sjedišta bivših općina), dok ruralna okolica i dalje depopulira.

Upravo navedene razlike, između urbanih i ruralnih prostora Hrvatske nesumljivo govore o snazi i dosegu polariziranosti demografsko-nasebinske slike Hrvatske, te upućuju na svu negativnost suvremenih demografskih procesa, kojima je više nego ikad nužna poticajna i djelotvorna populacijska politika (Friganović, M., 1992).

## ZAKLJUČAK

Republiku Hrvatsku u predposljednjem desetljeću 20. stoljeća obilježava, dakle, pored opće demografske stagnacije, polarizacijski demografski razvoj najbolje uočljiv u prostornom preraspmjestaju stanovništva, kretanju broja stanovnika te značajkama demografske strukture urbanih i ruralnih prostora.

Prostorna se diferenciranost demogeografskih procesa javlja kao odraz (pokazatelj) naraslih razlika između glavnih regija Hrvatske (brdsko-planinska, primorska i ravničarska), te urbanih i ruralnih predjela (gradska i seoska naselja).

Maleni porast ukupnoga stanovništva u zadnjih 40-ak godina (26,6%), izrazita diferencijacija kretanja u urbanim (144,8 %) i ruralnim naseljima (–12,7 %), uz ostarjelost starosnog sastava stanovništva (poglavito ruralnih predjela), predstavljaju, nesumljivo, precizan pokazatelj ukupnih društveno-gospodarskih odnosa i smjer procesa u zemlji.

Dosadašnji društveno-gospodarski razvoj Hrvatske izazvao je pretjeranu koncentraciju stanovništva u gradovima, što je izazvalo demografsko osiromašenje i gotovo potpuno populacijsko praznjenje značajnog dijela državnog teritorija, uz istodobno pogoršanje demografskih struktura (dob-spol i dr.) i prirodni pad stanovništva (negativan prirodni priraštaj) uz nedovoljan društveno-gospodarski razvoj.

Bez suvremene i vrlo poticajne populacijske politike neće biti moguće zaustaviti dalju depopulaciju hrvatskog prostora, niti će biti moguće otkloniti sve negativne utjecaje ratnog i poratnog razdoblja na dalji demografski razvoj Hrvatske, a time i na daljnu koroziju njezina demografskog i etničkog bića.

#### LITERATURA

1. Friganović, M. (1980/81) Još o nekim osobitostima kretanja stanovništva općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske (1948–1981). Radovi Geografskog odjela 15–16. Zagreb, 3–11.
2. Friganović, M. (1985) Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske. Radovi Geografskog odjela 20. Zagreb, 3–10.
3. Friganović, M. (1992) Promjene u dinamici stanovništva Hrvatske 1981–1991. kao funkcija urbanizacije. Geografski glasnik 54. Zagreb, 63–74.
4. Nejašmić, I. (1986) Prirodno kretanje stanovništva SR Hrvatske prema tipu naselja boravka. Geografski glasnik 48. Zagreb, 123–135.
5. Sterc, S. (1991) Opća demografska slika Republike Hrvatske. Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. SGDH. Zagreb, 1–39.
6. Wertheimer-Baletić, A. (1992) Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju. Encyclopaedia moderna. 38. Zagreb, 238–251.

#### IZVORI PODATAKA

1. Korenčić, M. (1979) Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857–1971. Djela JAZU. Knjiga 54. Zagreb.
2. Popis stanovništva 1981. Stanovništvo po općinama i zajednicama općina. Dokumentacija 501. RZSRH. Zagreb, 1982.
3. Popis stanovništva 1991. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Dokumentacija 881. RZSRH. Zagreb, 1992.
4. Popis stanovništva 1991. Dobno-spolni sastav stanovništva. Dokumentacija 882. DZSRH. Zagreb, 1994.
5. Statistički ljetopis RH 1993. DZSRH. Zagreb, 1993.
6. Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993. SZSRH. Zagreb, 1994.

SUMMARY

Regional Differences and Problems of Population Development  
in Croatia 1948–1991

by  
Mladen A. Friganović  
Dražen Živić

Croatia, situated on the crossroads of three European components (middle Danubian lands, northern Mediterranean and western Balkans), has inherited some of their characteristics. These characteristics can be seen in its populational (demographic) entity and diversity (population distribution, density and type of population density, economic and cultural traits).

There is a significant range of population migration in certain areas of Croatia: in the Pannonian, montane and maritime regions, which all have an indisputable influence on the geographical features of the country (fertile plain, barren Karst and sea). Croatian entity is imbued with natural elements (soil, rock and sea), which with agents of Mediterranean, middle-European and Balkan civilization, form its existential substrate. All this intermingles in the life of the Croatian population forming a constellation of its geopolitical past and present.

Demographic transition, as a populational expression of socio-economic changes in Croatia, ended in the seventies. Today the population of Croatia is in a post-transitional phase; more people die than are born, resulting in a negative natural growth rate (1990: -0.3, 1991: -0.6, and 1992: -1.0 per thousand inhabitants). This upsets the foundation of demographic basis (reproduction) of the population, so that social planning for population growth has become an urgent necessity. Particularly since the War in Croatia 1991–1992 (defensive) further curtailed the demographic entity of Croatia.

Within the period from 1981 to 1991 half of the former communes in Croatia (52 out of 100, if Split and Zagreb are counted as one commune) displayed a decrease in population. Process and share were also more or less identical in the period from 1971 to 1981. Since the end of World War II the population growth rate has been in a permanent decline in Croatia due to occasional intense emigration, but also due to decrease in the number of newborn and increased number of deaths (ageing of the population in spite of higher living standards).

This has been happening all over Croatia, which displays great differences in population density (the poles are: a wider area of Zagreb with 648 inhabitants per km<sup>2</sup>, and Lika with 18 inhabitants per km<sup>2</sup> in 1991). The poles displaying a growth in population during 1948–1991 period are the south-Croatian maritime region (Dalmatia) with 43.2% and the montane area (Lika) with minus 36.3%. The differences between the three main component parts of the country (maritime, montane region and plain) are also very large and significant; the maritime region had a population growth of 36%, Pannonian and peri-Pannonian Plain 25.3%, while the montane region had a drop of minus 36.3%. Undoubtedly these differences are a reflection of a differential trend in socio-economic development.

Polarization is significant also in migration of the population in urban and rural settlements (regions). Within the period from 1948 to 1991 the population of Croatia increased by 26%, urban areas by 144.8%, while the rural areas displayed a decrease of minus 12.7%.

A consequence of the characteristic migrations (changes in numbers) of population is also their ageing (the share of the population over 59 years in urban settlements is 'only' 15%, while in rural settlements it is 20.3%). The reverse would be preferable.

Types of general (overall) migrations of the population are also characteristic. According to the former territorial division of the country (including the Population Census of 1991) during the period from 1981 to 1991: 57% of the land had an emigrational characteristic (losing a part of the population growth rate) while 34% of the overall population in Croatia was affected by depopulation (decrease in the total number of inhabitants) of different intensity.

Primljeno: 1. rujna 1994.

Received: September 1, 1994